

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΩΟ

ΠΛΕΥΡΕΣ ΤΗΣ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑΣ ΣΤΗΝ ΠΡΟΔΙΚΤΑΤΟΡΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ

8.1. Η πολιτική αντιπροσώπευση στα πλαίσια του μετεμφυλιακού κράτους: απουσία μαζικών αστικών κομμάτων

Με την ανάλυση που προηγήθηκε προσπαθήσαμε μεταξύ άλλων να δείξουμε γιατί μέσα στα όρια του μετεμφυλιακού κράτους η πολιτική αντιπροσώπευση ήταν αδύνατο να οργανωθεί κατά τα πρότυπα μιας κοινοβουλευτικής δημοκρατίας δυτικού τύπου. Στη μελέτη του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού, πολλές φορές, αυτή η προδικτατορική πραγματικότητα αποσιωπάται, ή παραμένει συσκοτισμένη. Στην καλύτερη περίπτωση, επιχειρείται η προσέγγισή της με θεωρητικά σχήματα που δεν επιτρέπουν την επιστημονική ανάλυση πολιτικών φαινομένων, όπως το «Κέντρο» ή η απουσία σοσιαλιστικού-σοσιαδημοκρατικού κόμματος. Σύμφωνα με αυτά τα σχήματα, η απουσία *μαζικών αστικών κομμάτων* (μ.α.κ.) στην περίοδο που εξετάζουμε, εκλαμβάνεται ως τυπικό γνώρισμα μιας «περίεργης υπανάπτυξης» του πολιτικού συστήματος, ή πάλι αποδίδεται στην «εξάρτηση» από ξένα κέντρα, στις «πελατειακές» σχέσεις κλπ.

Ωστόσο, η απουσία μ.α.κ. δεν είναι παρά άμεσο αποτέλεσμα της μορφής που έλαβε η μετεμφυλιακή εξουσία και το κράτος. Η προτεραιότητα για το συνασπισμό εξουσίας ήταν η ίδια η

ανασυγκρότηση του αστικού κράτους, μοχλός και εργαλείο για τη συντριβή του αντίπαλου συνασπισμού και την ανασύνθεση της δικής του κοινωνικής συμμαχίας. Το πραγματικό του κόμμα δεν υπήρξε ο Συναγερμός ή η ΕΡΕ, αλλά το ίδιο το κράτος.

Η απουσία μ.α.κ. είναι, λοιπόν, αποτέλεσμα της έκτασης της *πάλης των τάξεων*. Τα μ.α.κ. υπάρχουν, ως τμήματα του «εθνικού» πολιτικού-ιδεολογικού κρατικού μηχανισμού, μόνον εκεί όπου η δομή της εξουσίας επιτρέπει να αναλαμβάνουν το ρόλο της πρωτοβάθμιας πολιτικής εκπροσώπησης, διαμεσολαβώντας έτσι την αντιπροσώπευση των μαζών και διευρύνοντας την κοινωνική βάση του κράτους. Η ελληνική μετεμφυλιακή περίπτωση δεν υπήρξε τέτοια. Όχι μόνο η δομή του Κράτους δεν επέτρεπε τη διευρυμένη αναπαραγωγή της κοινωνικής συναίνεσης («κοινωνικό συμβόλαιο»), παραχωρώντας όλα, σχεδόν, τα καθήκοντα πολιτικής σταθερότητας στους κατασταλτικούς μηχανισμούς, αλλά επιπλέον η διχοτόμηση της κοινωνίας σε «εθνικόφρονες» και μη, απέκλειε ευρύτατο τμήμα των μαζών από την πολιτική. Τα μ.α.κ., αντιθέτως, προϋποθέτουν την είσοδο των μαζών στην πολιτική, εφόσον συνιστούν, ταυτόχρονα, μηχανισμούς εκπροσώπησης και ιδεολογικής νομιμοποίησης. Τα πολιτικά κόμματα στην αστική ιδεολογία της μετεμφυλιακής περιόδου, όπως και στην πρώιμη ευρωπαϊκή πολιτική παράδοση, θεωρούνται φορείς «διάσπασης του έθνους». Δεν νομιμοποιούνται δηλαδή ως αντιπρόσωποι του λαού, καθότι ο «λαός» έχει εξοστρακιστεί. Η υποχώρηση της έννοιας «λαός» συνεπάγεται και την υποχώρηση της έννοιας του πολιτικού κόμματος¹. Δεν είναι, άλλωστε, άσχετο το γεγονός, πως η συνταγματική αναγνώριση των πολιτικών κομμάτων συντελείται μόλις με το Σύνταγμα του 1975. Μόνον ύστερα από την εμπειρία των Ιουλιανών, όπου οι μάζες «εισήλθαν» αδιαμεσολάβητα στην πολιτική, τέθηκε -στην Ένωση Κέντρου- η προβληματική για μια τομή στη μορφή και το ρόλο του κόμματος, χωρίς ωστόσο να ολοκληρωθεί.

Η επιβολή της δικτατορίας θα αναστείλει την τάση μετασχηματισμού των κομμάτων, χωρίς να μπορούμε να εκτιμήσουμε τους ρυθμούς και τις μορφές που θα ελάμβανε διαφορετικά.

1. Βλέπε επίσης Τσουκαλάς 1986, σελ.35.

Δεν θα ακυρώσει, όμως, την αντικειμενική ένταξη των μαζών στην πολιτική, αντίθετα, θα ενισχύσει την πολιτικοποίηση και θα τη διευρύνει, ούτως ώστε στη μεταπολίτευση οι συνθήκες για τη μαζική ένταξη στα κόμματα θα είναι πλέον ώριμες.

Τέλος, η υποτίμηση των αντιπροσωπευτικών θεσμών, στο εσωτερικό του μετεμφυλιακού κράτους, δεν αφορά μόνον τα πολιτικά κόμματα. Επεκτείνεται στο σύνολο των θεσμών της πολιτικής αντιπροσώπευσης, περιλαμβάνοντας τόσο τα *συνδικάτα* (φυσική συνέπεια της ταξικής συντριβής), όσο και το *Κοινοβούλιο*. Η «υποτίμηση» της Βουλής είναι φαινόμενο γενικευμένο στις σύγχρονες αντιπροσωπευτικές δημοκρατίες, λόγω του ιδιαίτερου ρόλου που έχει η εκτελεστική εξουσία. Ειδικά στην προδικτατορική Ελλάδα, όμως, η «υποτίμηση» της Βουλής ανάγεται και στην ίδια την «έκτακτη» δομή της εξουσίας (το περίφημο «τρίγωνο» Στρατού-Μοναρχίας-Κυβέρνησης).

8.2. Η κυρίαρχη ιδεολογία στη μετεμφυλιακή Ελλάδα

Ο κίνδυνος απώλειας της εξουσίας και ο εμφύλιος πόλεμος θα έχουν καθοριστική επίδραση στη διαμόρφωση της «αστικής ιδεολογικής παράδοσης»². Θα εγγράψουν σταθερά στην ιδεολογία του αστικού συνασπισμού τον «εσωστρεφή και κατασταλτικό εθνικισμό-αντικομμουνισμό» (Τσουκαλάς), ως το βασικό ιδεολογικό της στοιχείο. «Χαλκεύτηκε, έτσι, ένας νέος εθνικισμός, φανατικός και αυτάρεσκος, που έμοιαζε πολύ με τον προηγούμενο, του 19ου αιώνα. Αντίθετα από εκείνον, ωστόσο, ο νέος εθνικισμός δεν εντασσόταν σε ένα γενικό και σφαιρικό αλυτρωτικό πρόγραμμα, αλλά ήταν αμυντικός, οπισθοδρομικός και εσωστρεφής. Μοιραία, αναδίωξε αδιάκριτα και ολόκληρο το αντιδραστικό οπλοστάσιο των ένδοξων εθνι-

2. Με τον όρο «αστική ιδεολογική παράδοση» -που χρησιμοποιούμε κατ'αντιποίχια με την έννοια της «λαϊκοδημοκρατικής παράδοσης» (Λαλιού)- περιγράφουμε τα συγκεκριμένα ιδεολογικά στοιχεία που κυριαρχούν ιστορικά στην παράδοση της αστικής ιδεολογίας ενός κοινωνικού σχηματισμού. Η ποιότητα των στοιχείων μπορεί να καθορίζει σημαντικά την ικανότητά της να ουδετεροποιεί και να ενσωματώνει τα «αντίπαλα» λαϊκοδημοκρατικά στοιχεία.

κιστικών θεμάτων. Τα αξιώματα της δικτατορίας του Μεταξά πρόσφεραν ένα σύνολο καλοδοκίμασμένων συνθημάτων: οι όροι έθνος, στρατός, οικογένεια, θρησκεία, ελληνικότητα και παράδοση, γλώσσα και αγνότητα αποκαταστάθηκαν και αξιοποιήθηκαν» (Τσουκαλάς 1986, σελ.36).

Ο «εσωστρεφής εθνικισμός» θα συναρθρωθεί ακόμα με τον «ελληνοχριστιανικό πολιτισμό». Οι κυρίαρχες τάξεις, μετά την ιδεολογική κοσμογονία που επέφερε το ΕΑΜ, αναζήτησαν καταφύγιο στο μόνο υπαρκτό -μετακατοχικά- «οπλοστάσιο» του θρησκευτικού ιδεαλισμού, ως αντίδοτο στον «κομμουνισμό» και τον «υλισμό». Αυτό θα έχει ως αποτέλεσμα την ανάδυση ενός πολιτικοποιημένου χριστιανικού ρεύματος, στρατευμένου ενεργά -ιδιαίτερα την περίοδο του εμφυλίου- στον αντικομμουνιστικό αγώνα, με φορείς τις μαζικές παραεκκλησιαστικές οργανώσεις («Ζωή» κλπ.) και κοινωνικο-πολιτικό «πρόγραμμα» τον «ελληνοχριστιανικό πολιτισμό». Η διαμόρφωση της ταξικής συνείδησης και η κοινωνική πόλωση, ενισχύει στο εσωτερικό της χριστιανικής ιδεολογίας αυτό το πολιτικοποιημένο ρεύμα, που αντλεί ως προς τη «μάχη» κοινωνική του θέση περισσότερο από τον δυτικό προτεσταντισμό, παρά την ελληνορθόδοξη παράδοση. Η «παρέκκλιση» αυτή συνέβη αναπόφευκτα, καθότι έπρεπε αναγκαστικά να αποκτήσει περιεχόμενο οργανωμένης κοινωνικής δράσης, να ανταποκριθεί σε άμεσα κοινωνικά καθήκοντα, την απόκρουση του «κομμουνιστικού κινδύνου»³.

Η μορφή της κυρίαρχης ιδεολογικής παράδοσης, ανίκανη να προσφέρει ένα θετικό («επιτευγματικό») ηγεμονικό λόγο, θα βρίσκεται πάντοτε αντιμέτωπη με κάθε απόπειρα εκσυγχρονισμού. Αποτελέσματά της εντοπίζουμε σε μια σειρά από φαινόμενα ιδεολογικής και πολιτιστικής «παρακμής» ή «καθυστερήσης», όπως η ιστορική υπανάπτυξη των κοινωνικών επιστημών, της λογοτεχνικής κριτικής, της πεζογραφίας κλπ.⁴, ή, ακόμη,

3. Για το ιδεολογικό-πολιτικό πρόγραμμα του ρεύματος, βλέπε α) «Διακήρυξεις της χριστιανικής ενώσεως επιστημόνων», Αθήνα, 1946 και β) «Για μια καινούργια Ελλάδα», εκδ. «το ελληνικόν φως», Αθήνα, 1950// Για τη (θεολογική) κριτική από την πλευρά της Ορθοδοξίας, Γιανναράς 1979, ιδιαίτερα σσ.95-112.

4. Τα βασικά θέματα της μετεμφυλιακής αστικής ιδεολογίας πραγματεύεται εξαντλητικά ο Κ.Τσουκαλάς στο δοκίμιο «Η ιδεολογική επίδραση του εμφυλίου πολέμου», στο Τσουκαλάς 1986, σσ.17-52// Ομοίως ΕΚΚΕ 1986.

στην ανεπάρκεια των Ιδεολογικών Μηχανισμών του Κράτους, ιδιαίτερα των εκπαιδευτικών, να ανταποκριθούν στο ρόλο της εγχάραξης της αστικής ιδεολογίας στις κυριαρχούμενες τάξεις. Το ελληνικό σχολείο, είναι ένα σχολείο ανοικτά αντιδραστικό και πεπαλαιωμένο⁵. Είναι χαρακτηριστικό, τέλος, ότι η γενιά των φιλελεύθερων διανοουμένων που εισέρχεται δυναμικά στην ιδεολογική σκηνή του μεσοπολέμου, τώρα περιθωριοποιείται μαζί με τα φιλελεύθερα και ευρωπαϊκά «ιδεώδη».

Η ιδεολογική πλευρά της κρίσης των εκπαιδευτικών μηχανισμών, αλλά και συνολικά η ανελαστική μορφή της κυρίαρχης ιδεολογίας και του κράτους (κράτος «εθνικοφρόνων») εξηγούν τον αποκλεισμό των διανοουμένων από αυτό, και την πολιτική τοποθέτησή τους στην Αριστερά (ή τουλάχιστον στην προοδευτική παράταξη), για μια μεγάλη ιστορική περίοδο που εκτείνεται και στη μεταπολίτευση⁶. Εξηγούν επίσης και την ανάδειξη του φοιτητικού κινήματος σε συστατικό κοινωνικό υποκείμενο του λαϊκού μπλοκ. Για μια περίοδο σαράντα περίπου χρόνων, η κοινωνική κατηγορία των φοιτητών τοποθετείται, πλειοψηφικά, στην Αριστερά και τίθεται επικεφαλής σε συγκρούσεις εθνικού χαρακτήρα (Κυπριακό, 1-1-4, Ιουλιανά, Πολυτεχνείο, Μεταπολίτευση). Πρόκειται, ασφαλώς, για παγκόσμια ιδιομορφία: και αλλού υπήρξαν ισχυρά φοιτητικά κινήματα, όχι όμως με τέτοια διάρκεια.

Η κατάρρευση της δικτατορίας θα επιφέρει και την κατάρρευση του μετεμφυλιακού ιδεολογικού οικοδομήματος. Η κρίση της αστικής ιδεολογίας θα εμφανισθεί στη μεταπολίτευση ως κρίση μετάβασης από το μετεμφυλιακό (ελληνοχριστιανικό) εθνικισμό-αντικομμουνισμό στον τεχνοκρατικό εκσυγχρονισμό

5. Φραγκουδάκη 1979.

6. Ίδου πως συνοψίζει η Άννα Φραγκουδάκη τη μελέτη της για τα αναγνωστικά βιβλία του δημοτικού σχολείου: «Στις αρχές της δεκαετίας 1950-1960, η ηγετική κοινωνική τάξη είναι ιδεολογικά απολύτως άσπλη [...] Μη μπορώντας να πείσει ότι σωστά και δίκαια βρίσκεται στην εξουσία, αισθάνεται ότι κινδυνεύει από τη λειτουργία των αστικών ελευθεριών. Έτσι απογομνώνεται από τους διανοούμενους και καταφεύγει στους υπαλλήλους της ιδεολογίας [...] Την ίδια περίοδο που το κράτος καταπατά, γιατί τις φοβάται, τις στοιχειώδεις αστικές ελευθερίες, το υπουργείο της Παιδείας όχι μόνο κωφεύει στις εκκλήσεις των φιλελευθέρων διανοουμένων για "υπερκομματική" εκπαιδευτική πολιτική, αλλά αρνείται τις υπηρεσίες τους» (Φραγκουδάκη 1979, σσ.191-193).

και τον ευρωπαϊσμό. Ο εσωστρεφής αντικομμουνισμός, όμως, ως στοιχείο της «αστικής ιδεολογικής παράδοσης», εξακολουθεί να υπάρχει αν και με φθίνουσα βαρύτητα.

8.3. Η ανασύνθεση του λαϊκού κοινωνικού μπλοκ και το πρόβλημα της ηγεμονίας

8.3.1. Ιστορική ήττα και πολιτική «απουσία» της εργατικής τάξης

Στην ιστορική περίοδο που εξετάζουμε, οι κυριαρχούμενες τάξεις δέχονται τις καταστροφικές επιπτώσεις τριών παραγόντων: της πολιτικής ήττας, της φυσικής καταστροφής της κοινωνικής πρωτοπορίας και της μετανάστευσης. Οι παράγοντες αυτοί εξηγούν, ως ένα βαθμό, πέρα δηλαδή και από τους ιστορικούς όρους της διαμόρφωσης ταξικής συνείδησης και οργάνωσης, την ανυπαρξία «ηγεμονικής παρουσίας» της εργατικής τάξης από τους πολιτικούς ταξικούς αγώνες της μεταπολεμικής περιόδου.

Βέβαια, το κοινωνικό μπλοκ του «λαού» δεν παραμένει αναλλοίωτο. Δεν είναι η ευθύγραμμη διαδοχή της εαμικής κοινωνικής συμμαχίας. Η καπιταλιστική επέκταση, ιδιαίτερα μετά το 1961, παράγει τα νέα προλεταριακά υποκείμενα. Όχι μόνον τους οικοδόμους, που αναδεικνύονται στο πλέον σημαντικό και πολιτικά προηγμένο τμήμα της εργατικής τάξης ή τους ναυτεργάτες (λόγω της ιδιαίτερης ανάπτυξης του ελληνικού εφοπλιστικού κεφαλαίου), αλλά και τους βιομηχανικούς εργάτες που εμφανίζονται ενεργά στο πολιτικό προσκήνιο, από το 1962.

Παράγει, ακόμα, (σε συνάρτηση με τον ιστορικό ταξικό συσχετισμό που εξηγήσαμε προηγουμένως) το μαζικό πανεπιστήμιο, τη μαζική κοινωνική κατηγορία της φοιτητικής νεολαίας, όπως επίσης και τις διάφορες νέες μικροαστικές μερίδες (μηχανικοί, τεχνικοί, στελέχη, οικονομολόγοι κλπ.)

Έτσι, το κοινωνικό μπλοκ του «λαού» στη μεταπολεμική περίοδο είναι η συνέχεια του εαμικού, όχι προφανώς η «βιολογική» ή «φυσική» («οι ίδιοι άνθρωποι»), αλλά η πολιτική «αι

ιδεολογική ανασύνθεσή του, η συνέχεια της «λαϊκο-δημοκρατικής» (εαμικής) ιδεολογικής παράδοσης. Μέσα στο νέο λαϊκό κοινωνικό μπλοκ, η θέση της εργατικής τάξης είναι βέβαια δεδομένη. Όπως επίσης και οι ταξικοί της αγώνες (πολιτικοί και οικονομικοί), την περιοδολόγηση των οποίων παρακολουθήσαμε συνοπτικά στο τρίτο κεφάλαιο. Η έννοια της απουσίας που θίξαμε, έχει, λοιπόν, άλλη σημασία: η εργατική τάξη, λόγω της ιστορικής ταξικής ήττας και αφαιμάξης, δε θα μπορέσει να διεκδικήσει την ηγεμονία στο εσωτερικό του λαϊκού κοινωνικού μπλοκ, όπως την είχε διεκδικήσει στην περίοδο της κατοχής.

8.3.2. Η ανάδυση των νέων μικροαστικών μερίδων και το πρόβλημα της ηγεμονίας: η προϊστορία της «Αλλαγής»

Η ανάδυση των νέων μικροαστικών στρωμάτων στη δεκαετία '60 και '70 που διαμορφώνει η καπιταλιστική επέκταση στην Ελλάδα, θα χαρακτηριστεί από «ιδιορρυθμία». Η μετατόπιση των κοινωνικών αγώνων στην εκπαίδευση και η «κατάκτηση» της από τις λαϊκές μάζες έχει ως αποτέλεσμα τα νέα μικροαστικά στρώματα να προέρχονται, όσον αφορά στην κοινωνική τους καταγωγή, από τις λαϊκές τάξεις. Φαινόμενο κοινωνικής ανόδου που σε μεγάλο βαθμό εξακολουθεί να ισχύει και σήμερα. Παράλληλα, τα νέα μικροαστικά στρώματα εγκαινιάζονται, λόγω ακριβώς αυτού του γεγονότος, σε πρωτοφανή -για άλλο δυτικοευρωπαϊκό κοινωνικό σχηματισμό- βαθμό, από τη (εαμική) «λαϊκο-δημοκρατική» ιδεολογική παράδοση. Η ιδιαίτερα ενισχυμένη θέση της λαϊκής-δημοκρατικής ιδεολογίας (λόγω «λαογενούς» ταξικής καταγωγής καθώς και ανυπαρξίας ηγεμονικής αστικής ιδεολογίας) μέσα στα μικροαστικά στρώματα είναι, πράγματι, ελληνική ιδιομορφία. Αυτό το γεγονός ερμηνεύει, σε μεγάλο βαθμό αν όχι αποκλειστικά, και την ιστορικά-αριστερή τοποθέτηση κοινωνικών στρωμάτων, όπως οι δικηγόροι, οι μηχανικοί, οι οικονομολόγοι κλπ., φαινόμενο αδιανόητο στις χώρες της Δ.Ευρώπης, όπου η συντριπτική πλειονότητα αυτών των στρωμάτων κατέχει δεξιές πολιτικές τοποθετήσεις. Τυπικό παράδειγμα οι δικηγόροι, οι οποίοι αν και εγκαινιάζονται από το στενό πυρήνα της κυρίαρχης ιδεολογίας

και βρίσκονται στην καρδιά του κράτους, για μια ολόκληρη ιστορική περίοδο, όχι μόνο προδικτατορικά αλλά και μεταπολιτευτικά, πρωταγωνιστούν στους κοινωνικούς αγώνες και τοποθετούνται Αριστερά. Η τάση αυτή φαίνεται να υποχωρεί μόνο στην πρόσφατη περίοδο όπου η πλειοψηφία αυτών των στρωμάτων μεταστρέφεται, με σχετικά γρήγορους ρυθμούς, προς συντηρητικές τοποθετήσεις.

Η «απουσία» και ταξική αδυναμία της εργατικής τάξης, η λαϊκή κοινωνική προέλευση (καταγωγή) και η ενισχυμένη έγκλιση από την λ.δ.ι. των μικροαστικών στρωμάτων είναι, συμπερασματικά, οι ιδεολογικές και πολιτικές προϋποθέσεις για τη λύση του προβλήματος της ηγεμονίας μέσα στο μπλοκ του «λαού». Το πρόβλημα θα επιλυθεί οριστικά στη μεταπολίτευση, μέσα στους ταξικούς αγώνες της πρώτης -κυρίως- περιόδου της. Ωστόσο, ως ένα βαθμό, έχει ήδη εγγραφεί ως τάση από τις αρχές της δεκαετίας του 1960.

Σε εκείνη την περίοδο αναπτύσσονται οι αγώνες των νέων μικροαστικών μερίδων. Παράλληλα, με τα αλληπάλγηλα επισημοποιημένα συνέδρια που πραγματοποιούνται (σύλλογοι αρχιτεκτόνων, μηχανολόγων, χημικών, πολιτικών μηχανικών, γιατρών, οικονομολόγων) αναδεικνύεται και μονιμοποιείται ο ιδεολογικός «καθοδηγητικός» τους ρόλος όχι μόνο σε «τεχνικά και κλαδικά» ζητήματα, αλλά και στα συνολικά προβλήματα της ανάπτυξης, του εκσυγχρονισμού και των δημοκρατικών θεσμών. Οι επιστημονικοί σύλλογοι κατοχυρώνουν, για πρώτη φορά, το ρόλο του «συμβούλου» τόσο των κρατικών κέντρων και θεσμών, όσο και των δήμων, των εργατικών συνδικάτων, των συνεταιρισμών ή ακόμα και των κομματικών κορυφών (Ε-ΔΑ). Η άνοδος των στρωμάτων αυτών ερμηνεύει την ενίσχυση και, αργότερα, την εδραίωση, μέσα στο λαϊκό κίνημα, των ιδεολογιών της «ανάπτυξης» και της «συμμετοχής». Πρόκειται για το ιδεολογικό δίδυμο, μέσω του οποίου θα αρθρωθεί η μικροαστική (και αστική) ηγεμονία στο λαϊκό συνασπισμό. Οι κινήσεις και οι ζυμώσεις αυτές θα βρουν, σπερματικά, την πολιτική τους έκφραση στη διαμόρφωση του ρεύματος της Κεντροαριστεράς με τον Α.Παπανδρέου, αλλά και στην ΕΔΑ. Οι «αγωνιστικές συμπαράταξεις» μηχανικών, αρχιτεκτόνων και

εργατών-οικοδόμων, προοιωνίζουν ό,τι θα συμβεί στη μεταπολίτευση⁷.

Οι προηγούμενες ιστορικές ιδεολογικές και πολιτικές προϋποθέσεις, εξηγούν την ιδιαίτερη θέση που κατέκτησαν τα νέα μικροαστικά στρώματα στους πολιτικούς και ιδεολογικούς αγώνες της μεταπολεμικής εποχής, την κυρίαρχη παρουσία τους στον αντιδικτατορικό αγώνα, όσο και στην πρόωμη μεταπολιτευτική περίοδο, αργότερα δε στα κόμματα της Αριστεράς.

Από αυτήν την πλευρά είναι ενδεικτική η κοινωνική σύνθεση των πολιτικών κρατουμένων της περιόδου της δικτατορίας (πίνακες 54 και 55), συγκριτικά με την κοινωνική σύνθεση των κρατουμένων στις προηγούμενες ιστορικές περιόδους των ταξικών αγώνων, του εμφυλίου (πίνακας 9) αλλά και παλαιότερα του ιδιώνυμου⁸, που μελέτησε ο Ρούσος Κούνδουρος (1978). Όπως αναφέρει ο εν λόγω συγγραφέας, «[...] τα άτομα που ανήκαν στην εργατική τάξη δεν αποτέλεσαν (όπως γινόταν στο παρελθόν) [P.K. υπ.43: Στις καταδίκες με το ιδιώνυμο π.χ. η πλειονότητα ανήκει στην εργατική τάξη, το ίδιο και στον Εμφύλιο] το μεγαλύτερο μέγεθος ανάμεσα στους πολιτικούς κρατούμενους για δράση κατά του στρατιωτικού καθεστώτος του 1967. Άτομα των μεσαίων στρωμάτων κατά πλειονότητα, καθώς επίσης και φοιτητές, συνεργάστηκαν στον αντιδικτατορικό αγώνα για μια με δημοκρατικό χαρακτήρα κοινωνική μεταβολή» (Κούνδουρος 1978, σελ.35). Σε σύγκριση με το ιδιώνυμο, η διαφορά είναι ενδιάκριτη: το «ιδιώνυμο» στην περίοδο 1929-1937 «στράφηκε κυρίως κατά της εργατικής και αγροτικής τάξης σε ποσοστό περίπου 70%. Αυτή η κοινωνική προέλευση των κρατουμένων ισχυροποιεί ακόμα περισσότερο τη θέση

7. «Άνοδο σημείωσαν και οι αγώνες των διανοουμένων με ξεχωριστές εκδηλώσεις, τις 48ωρες και 24ωρες απεργίες το 1962, των μηχανικών και αρχιτεκτόνων-κατασκευαστών σε κοινό μέτωπο με τους εργάτες οικοδόμους, ενάντια στα φορολογικά μέτρα της κυβέρνησης Καραμανλή, την πενήνήμερη παλλακή (sic) απεργία των γιατρών, τη διήμερη αποχή των δικηγόρων από τις εργασίες και την 20ήμερη απεργία 30.000 εκπαιδευτικών το 1963» (Διάλογος 19726)// Για τα επιστημονικά συνέδρια και τη σημασία τους, Διαμαντόπουλος 1966α και 1966β// Επίσης Λειβαδιώτης 1970.

8. Για την κοινωνική σύνθεση των κρατουμένων του ιδιώνυμου, Κούνδουρος 1978, πίνακας 4(6), σελ.97.

τούτης της μελέτης για την “ταξικότητα” της καταγωγής και προσανατολισμού του ιδιώνυμου. Από σύνολο 2.945 [XB-ΓΜ: στην περίοδο 1929-1937] καταδίκες, 60% επιβλήθηκαν σε άτομα που ανήκαν στην εργατική τάξη (βιομηχανικοί εργάτες, εργάτες μεταφορών κλπ) και 10% σε αγρότες. Αυτά τα ποσοστά είναι σημαντικά, γιατί στο δεύτερο στάδιο της εφαρμογής των μέτρων, 1947-1950, με τη μορφή του Αναγκαστικού Νόμου 509/1947, καθώς και στο τρίτο στάδιο, κατά τη δικτατορία 1967-1974, η κοινωνική σύνθεση των πολιτικών κρατουμένων της ίδιας κατηγορίας, αλλάζει προοδευτικά με την αυξανόμενη συμμετοχή των μικρομεσαίων στρωμάτων, που καταλήγει την τελευταία περίοδο να αποτελεί την πλειοψηφία (υπ.XB-ΓΜ)» (Κούνδουρος 1978, σελ.99)⁹.

8.4. Πολιτικές μορφές της λαϊκο-δημοκρατικής ιδεολογίας στη μετεμφυλιακή Ελλάδα

Θα εξετάσουμε τελευταίο το πρόβλημα της «λαϊκής-δημοκρατικής ιδεολογίας». Τα στοιχεία που θα εγγραφούν, κατά την προδικτατορική περίοδο, στην αυθόρμητη ιδεολογική παραδόση των λαϊκών μαζών, διατηρούνται μεταδικτατορικά, ενώ σε κάποιο βαθμό επιδιώνουν και σήμερα. Μπορούν, δηλαδή, να ενταχθούν στις ιδεολογικές προϋποθέσεις της μεταπολιτευτικής περιόδου. Η ιδιότυπη και αντιφατική συγχώνευση, που αποκαλούμε «λαϊκή-δημοκρατική ιδεολογία» συγκροτείται, πρώτον, από τις ιδεολογικές συντεταγμένες, τις παραδόσεις και τις μνήμες της «Εθνικής Αντίστασης» και δεύτερον, από τα ιδεολογικά αποτελέσματα των κοινωνικών αγώνων (Κυπριακό, Δημοκρατία, Παιδεία, Ιουλιανά).

Το πρόβλημα απαιτεί -προφανώς- ειδικότερη ανάλυση, που ξεφεύγει από τα όρια αυτής της μελέτης. Θα περιοριστούμε λοιπόν μόνον σε ορισμένες νύξεις που εντοπίζονται στις πολι-

9. Τη στάση των διανοουμένων απέναντι στη δικτατορία πραγματεύεται αναλυτικά το άρθρο του Δ.Λειβαδιώτη: «Οι διανοούμενοι και η δικτατορία», ΚΟΜΕΠ, τεύχος 9, 1970.

ΠΙΝΑΚΑΣ 54

Ενδεικτική κοινωνική σύνθεση πολιτικών κρατουμένων καταδικασθέντων με τον Α.Ν. 509 1967-1973 (Σύνολο δείγματος 491)

Κοινωνική κατηγορία	Αριθμός κρατουμένων	ποσοστό %
Αγρότες ¹	8	1.63
Εργάτες-Τεχνίτες ² ανειδίκευτοι	82	16.7
ειδικευμένοι	4	
Μεσαία στρώματα ³ Επαγγελματίες-(μικρο) επιχειρηματίες	78	22.0
108		
υπάλληλοι ⁴	62	12.63
φοιτητές ⁵	97	19.75
Συνδικαλιστές ⁵	11	2.24
Άγνωστοι	123	25.05
Σύνολο	491	100.0

Πηγή: Υπολογισμοί Ρ. Κούνδουρου βασισμένοι στα αρχεία της Διεθνούς Αμνηστίας. Στο Κούνδουρος 1978, πίνακας 1(5).

1. Περιλαμβάνονται εργάτες σε ξένα χωράφια και μικροϊδιοκτήτες εργαζόμενοι στη δική τους γη.
2. Περιλαμβάνονται όσοι αναφέρονται ως εργάτες, χωρίς άλλο προσδιορισμό (ανειδίκευτοι), υδραυλικοί, ελαιοχρωματιστές, ηλεκτρολόγοι, μαραγκοί, οικοδόμοι, μεταλλουργοί, τυπογράφοι, καπνεργάτες, μηχανουργοί, επιστάτες, λιθογράφοι, οδηγοί και τεχνικοί ασανσέρ.
3. Περιλαμβάνονται όσοι αναφέρονται σαν ηθοποιοί, ζωγράφοι, βιοτέχνες, δικηγόροι, δημοσιογράφοι, σκηνοθέτες, πολιτικοί μηχανικοί, βουλευτές, καθηγητές Πανεπιστημίου, πολιτικοί επιστήμονες, οικονομολόγοι, δάσκαλοι, καθηγητές γυμνασίου, μηχανικοί, βιολόγοι, ψυχολόγοι, έμποροι, μουσικοί, διακοσμητές κτιρίων, πυρηνικοί φυσικοί, βιομήχανοι, πλαστικοί χειρουργοί, απόφοιτοι Πολυτεχνείου, κομμωτές, ράφτες, εργολάβοι οικοδομών, αργυροποιοί, καταστηματαρχές, επιχειρηματίες, εκδότες.
4. Περιλαμβάνονται όσοι αναφέρονται σαν ασυρματιστές, τεχνικοί, λογιστές, πλασιέ, ι-διωτικοί ή δημόσιοι υπάλληλοι, αξιωματικοί και υπαξιωματικοί (στρατού, αστυνομίας, χωροφυλακής, εν ενεργεία ή απόστρατοι).
5. Χωρίς άλλο προσδιορισμό.

ΠΙΝΑΚΑΣ 55

Επαγγελματική-κοινωνική σύνθεση των πολιτικών κρατουμένων (1972)

Επαγγελματική-κοινωνική κατηγορία	Αριθμός κρατουμένων	Ποσοστό %
Αρχιτέκτονες	3	1.9
Εκπαιδευτικοί (διάφορες βαθμίδες)	22	13.8
Γιατροί	7	4.4
Θέατρο-Κινηματογράφος	3	1.9
Δημοσιογράφοι-Συγγραφείς	12	7.5
Τοπική Αυτοδιοίκηση	4	2.5
Συνδικαλιστές	13	8.2
Φοιτητές	71	44.7
Αξιωματικοί	24	15.1
Σύνολο	159	100.0

Πηγή: League for Democracy in Greece (13 Μαρτίου 1972). Αναφέρεται στο: Κούνδουρος 1978, σελ. 39.

τικές μορφές, νύξεις που θεωρούμε απαραίτητες. Λιγότερο αφαιρετικά, θα επισημαίναμε χωρίς ιεράρχηση, ως επιμέρους συστατικά στοιχεία της τα εξής:

α) Τον *αντιϊμπεριαλισμό* (κυρίως αντιαμερικανισμό) και τον *εθνισμό* («εθνική ανεξαρτησία»), παράγωγα της λαϊκής αντίθεσης στις μορφές παρουσίας και επέμβασης των «ξένων» στην ελληνική πολιτική. Κάτω από τη συνθλιπτική πίεση της αντικομμουνιστικής ιδεολογίας, τα κόμματα της Αριστεράς, φορείς άρθρωσης των λαϊκοδημοκρατικών εγκλίσεων, ενσωμάτωσαν τα στοιχεία αυτά στην ιδεολογία της «εξάρτησης», προσπαθώντας να αποσείσουν το χαρακτηρισμό τους ως «αντεθνικά», χαρακτηρισμός που τους επεδίληθη μετά την εμφυλιακή ήττα. Η «εξάρτηση», ως ερμηνευτικό σχήμα των κοινωνικών αντιθέσεων, κυριάρχησε στην αριστερή ιδεολογία και μεταπολιτευτικά. Κυρίως στο ΠΑΣΟΚ και στο ΚΚΕ, όπως και στην προδικτατορική αριστερά, η ενσωμάτωση του «αντιϊμπεριαλισμού» και της «εθνικής ανεξαρτησίας» στον πρωτεύοντα στόχο της «αποτίναξης της εξάρτησης» και η υποτίμηση της πάλης των

τάξεων στο εσωτερικό του «Έθνους», συνιστούν βασικά στοιχεία του ιδεολογικού και πολιτικού τους λόγου¹⁰.

β) Τον *αντικρατισμό* («*αντιδεξιό σύνδρομο*»). Πρόκειται για τη μορφή που έλαβε η αντίθεση των κυριαρχούμενων στο μονοκομματικό και κατασταλτικό κράτος της μετεμφυλιακής περιόδου, αντίθεση που συμπυκνωμένα εκφράστηκε στο σύνθημα «Όχι στο Κράτος τ.τ. Δεξιάς» ή σε πολιτικά σλόγκαν που κατασκευάστηκαν για την υπέρβασή του στη μεταπολίτευση (πχ. συμφιλίωση «Λαού-Στρατού», «Κράτους-Πολίτη»).

γ) Τον *αντιμοναρχισμό*. Όπως εξηγήθηκε, ο θεσμός της Μοναρχίας δεν εμποδίστηκε ιδεολογικά ποτέ, στη μεταπολεμική Ελλάδα. Ιδεολογική «απογραφή» του αντιμοναρχισμού μπορεί να θεωρηθεί το Δημοψήφισμα του 1974.

δ) Την *αντίθεση στο «κατεστημένο» και στην «οικονομική ολιγαρχία*» («*αντιπλουτοκρατισμός*»). Πρόκειται για την αυθόρμητη κατανόηση των οικονομικών αγώνων από τις λαϊκές τάξεις, που δεν μετασχηματίζεται από τα αριστερά κόμματα. Όπως και στην αντιϊμπεριαλιστική ιδεολογία, έτσι και εδώ, η «εξάρτηση» αναγορεύεται σε ερμηνευτική «ομπρέλλα». Οι κυρίαρχες τάξεις και τα κοινωνικά τους ερείσματα περιορίζονται στην κυριαρχία ενός «κατεστημένου» ή μιας «ολιγαρχίας» (οι περίφημες «200 οικογένειες»). Η σχηματοποιημένη ερμηνεία των καπιταλιστικών σχέσεων εξουσίας είναι εμφανής.

ε) Τον «*δημοκρατικό μεταρρυθμισμό*», στοιχείο διάχυτο σε όλο το φάσμα της οικονομικής, πολιτικής και κοινωνικής ζωής, που επικεντρώνεται στο αίτημα για κράτος Δικαίου, χωρίς διακρίσεις και αποκλεισμούς.

στ) Την *κοινοβουλευτική ιδεολογία*, έτσι όπως εκφράζεται με τις κινητοποιήσεις του 1-1-4 και την υπεράσπιση της κοινοβουλευτικής νομιμότητας.

Η «δυναμική» της λαϊκής-δημοκρατικής ιδεολογίας δεν οφείλεται στο γεγονός ότι αποτελεί ένα συνεκτικό και ολοκληρωμένο ιδεολογικό σύνολο, απέναντι στην κυρίαρχη ιδεολογία. Οφείλεται σε δυο (αλληλένδετα) στοιχεία: α) στη συνολικότερη κρίση διευρυμένης αναπαραγωγής της αστικής ιδεολογίας και β) στο γεγονός ότι παράγωγα της λαϊκής-δημοκρατικής ιδεολο-

γίας: αιτήματα, ιδέες, προσδοκίες, οράματα, συγκρούονταν μετωπικά με τη δομή του κράτους. Σε αντιπαλότητα με την κυρίαρχη ιδεολογία του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού, οι λαϊκοδημοκρατικές εγγλίσσεις θα επενδύονται σε συγκεκριμένες πολιτικές αμφισβητήσεις και θα δημιουργούν επικίνδυνες ρωγμές, λαμβάνοντας μια «δυνάμει» ανατρεπτική διάσταση.

Η κρίση εκπροσώπησης που θα αρχίσει να εκδηλώνεται μετά την άνοδο της Ένωσης Κέντρου στην κυβέρνηση, και ιδιαίτερα στην περίοδο των Ιουλιανών, αφήνει την αντιφατική ιδεολογική «συγχώνευση» χωρίς πολιτική εκπροσώπηση. Η δικτατορία, όχι μόνο δε θα αποδιαιρθρώσει τη συγκεκριμένη ενότητα της λαϊκής-δημοκρατικής ιδεολογίας αλλά αντιθέτως θα ενισχύσει επιμέρους στοιχεία, όπως τον αντιϊμπεριαλισμό-αντιαμερικανισμό, τον αντικρατισμό. Το πρόβλημα της ηγεμονίας στο εσωτερικό της παραμένει ανοικτό για την επόμενη περίοδο, τη μεταπολιτευτική.

10. Βλέπε για το ίδιο θέμα Μηλιός & Μαστραντώνης 1983.